

Anna Buchner

Okiem socjologa : badania pola literackiego

Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja nr 3 (153), 198-203

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Okiem socjologia: badania pola literackiego

Anna Buchner

Wydana przez Korporację Ha!art pod koniec zeszłego roku (Kraków 2014) książka *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Raport z badań relacyjnych i podsumowuje badania empiryczne będące analizą 25 lat rozwoju pola literackiego w Polsce (1989-2014)*. Prace badawcze finansowane z projektu Narodowego Centrum Nauki prowadził zespół socjologów, kulturoznawców i literaturoznawców związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim (w skład zespołu wchodził przede wszystkim autorzy książki – Grzegorz Jankowicz, Piotr Marecki, Alicja Pałęcka, Jan Sowa i Tomasz Warczok).

We wstępie autorzy piszą, że celem ich pracy było dokonanie kompleksowego opisu badanego okresu oraz zasad rządzących polem produkcji kulturowej przez wykorzystanie metod socjologicznej teorii sztuki Pierre'a Bourdieu¹, wyłożonej najpełniej w jego książce *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*².

Anna Buchner – dr, socjolog ze specjalizacją antropologia współczesności. Członek Zakładu Metod Badania Kultury ISNS UW. Współpracuje z Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN oraz Centrum Cyfrowym/Projekt: Polska. Zainteresowania naukowe a tym samym obszar działalności badawczej socjologia i antropologia kultury, Internetu, religii i religijności oraz stylów życia. Kontakt: aniabuchner@gmail.com.

1 G. Jankowicz, P. Marecki, A. Pałęcka, J. Sowa, T. Warczok *Literatura polska w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Raport z badań*, Korporacja Ha!Art, Kraków 2014, s. 10.

2 P. Bourdieu *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, przeł. A. Zawadzki, Universitas, Kraków 2001.

Metodologia socjologii literatury Bourdieu zakłada:

Po pierwsze, analizę pozycji pola literackiego (czy też innych pól) w łonie pola władzy oraz jej ewolucji w czasie. Po drugie, analizę wewnętrznej struktury pola literackiego (czy też innych pól) jako uniwersum posłusznego swoim własnym prawom funkcjonowania oraz transformacji, czyli jako struktury obiektywnych relacji między pozycjami zajmowanymi przez jednostki lub grupy, znajdujące się w sytuacji rywalizowania o prawomocność. Po trzecie, analizę genezy habitusów właściwych tym, którzy te pozycje zajmują, czyli systemu dyspozycji, które jako wytwory trajektorii społecznej oraz pozycji wewnątrz pola literackiego (lub innych pól) znajdują w tej pozycji okazję, mniej bądź bardziej sprzyjającą temu, by się aktualizować.³

Badacze biorący udział w projekcie działali zgodnie z przytoczoną powyżej procedurą, co więcej – podział na główne części książki przejrzyście odzwierciedla strukturę całego badania. Składały się na nią: analizy pozycji pola literackiego w odniesieniu do innych obszarów życia społecznego (m.in. władzy, edukacji, ekonomii), z uwzględnieniem zmian zachodzących na przestrzeni 25 lat, analizy struktury pola literackiego oraz habitusów pisarek i pisarzy.

Pierwsza część (autorstwa Grzegorza Jankowicza) pełni funkcję wprowadzenia teoretycznego i metodologicznego do całości książki. Autor zwięźle i klarownie wprowadza najważniejsze pojęcia teoretyczne Bourdieu – kategorię autonomii, pola, kapitału społecznego, agentów oraz ich habitusu, jak też przybliży mechanizm wyłaniania się odrębnego pola literackiego i czynników heteronomicznych, które na nie wpływają. Autonomię można bowiem postrzegać w kontekście pola literackiego jako cel, o który się walczy i do którego się podąża, jednak w rzeczywistości wszyscy gracze pola oscylują między autonomią a heteronomią. Różni ich tylko miejsce, które na tej osi zajmują. Część ta stanowi ponadto opis specyfiki polskiego pola literackiego, z uwzględnieniem najważniejszych aspektów jego autonomicznego i heteronomicznego charakteru, a zatem artystycznych, politycznych, ekonomicznych, medialnych i wiążących się z edukacją wpływów na całość kształt recepcji literatury w Polsce. Rozważania są oparte na konkretnych przykładach empirycznych. W ten sposób na przemiany rynku książki możemy spojrzeć z perspektywy wielkiego (Znak) i niszowego (Lampa i Iskra

3 P. Bourdieu *Reguły sztuki...*, s. 327.

Boża) wydawcy, o stanie dydaktyki polonistycznej dowiedzieć się z analizy miesięcznika „Polonistyka”, a wpływ festiwalu literackich na całość pola poznać dzięki przybliżeniu dwóch z nich: Portu Literackiego Wrocław oraz Bruno Schultz Festiwalu.

Druga część raportu (autorstwa Tomasza Warczoka, Alicji Pałęckiej i Jana Sowy) jest poświęcona polskiemu uniwersum wydawniczemu oraz strukturze jego pola, ze szczególnym uwzględnieniem napięcia i walki między sferami wpływu kapitału ekonomicznego i symbolicznego. W wyniku analizy autorzy stworzyli siatkę obrazującą strukturę pola wydawców, której osie stanowią wspomniane wyżej kapitały oraz ortodokcja i heterodokcja. Autorzy pokazują, jak zmieniało się pole literackie w Polsce w ostatnich 25 latach. Między innymi coraz większy nacisk kładzie się na promocję i wiążące się z nią korzyści finansowe, a nie wzrost wspomnianego symbolicznego kapitału. W rozdziale znajdziemy też opis wyników rozmów z nowymi graczami w literackim polu – agentami i redaktorami prowadzącymi – których pojawienie się wynika właśnie ze zwiększonego wpływu kapitału ekonomicznego. W części tej znajdują się bardzo liczne i obszerne cytaty z wypowiedzi badanych. Z perspektywy uczestników pola (np. na temat nagrody Nike i działań Empiku) taki sposób poprowadzenia narracji jest z pewnością interesujący i ciekawy, ale z socjologicznego punktu widzenia nie wydaje się najlepszym rozwiązaniem, o czym poniżej będę jeszcze pisać.

Część trzecia (autorstwa Jana Sowy) jest skoncentrowana wokół habitusu pisarek i pisarzy. Podstawą tego rozdziału stała się analiza kwestionariuszy i wywiadów (scenariusze obydwu były wzorowane na francuskich badaniach Pierre’a Bourdieu w latach 1963-1968). Literaci proszeni w nich byli o podzielenie się szczegółowymi informacjami na temat m.in. swojego warsztatu pracy, relacji z wydawnictwami, stosunku do mediów, Internetu, krytyki, komunikacji, instytucji, grup i zrzeszeń literackich oraz spraw bardzo prywatnych związanych z sytuacją finansową oraz stylem życia. Jest to część najbardziej szczegółowa, jeżeli chodzi o poziom prezentacji wyników analizy, co w moim odczuciu stanowi jej ogromny atut (będę o tym jeszcze pisać). Autor, podając skale procentowe dla analizowanych zjawisk, przybliży czytelnikowi, co (i w jakim stopniu) jest dla literatów najbardziej problematyczne i kłopotliwe. Możemy dowiedzieć się m.in., że słabo (albo w ogóle) orientują się oni w mechanizmach rządzących rynkiem książki (tylko 10% badanych ma wiedzę na ten temat, s. 194-195) oraz odnoszą się z rezerwą do autopromocji z użyciem narzędzi, jakie niesie Internet (niechęć do prowadzenia własnego bloga poddyktowana jest na przykład presją terminów stwarzaną przez tę aktywność).

Interesującym kontekstem teoretycznym pesymistycznych wniosków na temat trudnej sytuacji polskich pisarek i pisarzy (większość z nich nie jest w stanie utrzymać się z pisania) jest przybliżona w trzecim rozdziale koncepcja „double life of writers” Barnadra Lahira⁴.

We wnioskach ogólnych autorzy przedstawiają najważniejsze wyniki całego raportu – o postępującej heteronomizacji pola literackiego, silnym wpływie wywieranym na nie przez gospodarkę wolnorynkową i media, braku mechanizmów broniących autonomii pola (słaba pozycja krytyki, nieskuteczna edukacja) oraz wyodrębnionego i wyraźnie widocznego habitusu literackiego. Obraz wyłaniający się z podsumowania nie nastroja więc optymizmem, ale z całą pewnością twórcą raportu nie można zarzucić prób przemilczenia ważnych, acz bolesnych zagadnień.

Autorzy badań i raportu podjęli się trudnego, kompleksowego zadania pokazania przemian pola literackiego w Polsce po transformacji i z zadania tego się wywiązali. Naświetlili, jak za sprawą pojawienia się po 1989 roku rynku książki, jego nowych graczy (agencje, redaktorzy), a także oddziaływań kapitałów (przede wszystkim tych związanych z finansami i mediami) kształtowało się i zmieniało pole literackie. Jednocześnie poza opisem ogólnych mechanizmów i procesów autorzy prezentują bardzo ludzką, codzienną perspektywę literatów i sieć otaczających ich relacji. Jest to ogromny atut publikacji.

O recenzję książki zostałam poproszona jako socjolog i dlatego w tym miejscu chciałam wyrazić swoje uwagi z socjologicznego, a nie literaturoznawczego punktu widzenia. Spojrzenie na badaną tematykę z perspektywy Bourdieu generalnie się sprawdziło. Pozwoliło pokazać istniejące napięcia i przyrzeć się różnym aktorom pola i kapitałom, które na nie oddziałują. Umożliwiło to dokonanie pewnej zamkniętej analizy bardzo dynamicznych 25 lat. Niemniej moje wątpliwości budzi fakt niedostosowania niektórych zaproponowanych przez Bourdieu pojęć i koncepcji już na etapie ich planowania. Wysoka heteronomizacja pola, brak możliwości podziału literatów na grupy dominujących i zdominowanych powinny być stwierdzone w momencie rozpoczęcia badania, a nie stanowić jego wynik. Wcześniejsze skorygowanie niektórych założeń i narzędzi zaowocowałyby z pewnością pogłębioną analizą, której w moim odczuciu miejscami brakuje.

W raporcie bardzo dokładnie określono liczebność i strukturę prób oraz sposób ich doboru. Widać, że zespół dobrze to przemyślał. W aneksie

4 B. Lahire *The Double Life of Writers*, przeł. G. Wells, New Literary History, Lyon 2010.

zaprezentowano też zastosowane narzędzia badawcze. Wprowadzenie do głównych założeń i terminów również było jasne i przejrzyste. Precyzja ta nie wiązała się jednak z przybliżeniem metod analizy. Autorzy zdawkowo informują, że korzystali z programu MAXQDA. Dla socjologa prowadzącego jakościowe analizy informacja taka jest jednak zdecydowanie niewystarczająca. W książce nie znajdziemy opisów głównych kategorii analizy stworzonych dzięki wsparciu programu ani informacji na temat częstości występowania analizowanych wątków.

W tym kontekście za zdecydowanie najlepszą część raportu uważam tę autorstwa Jana Sowy, poświęconą habitusowi pisarek i pisarzy. Choć procentowa prezentacja wyników jakościowej analizy w takiej formie może budzić zastrzeżenia, w mojej opinii dobrze unaocznia, jak zróżnicowane jest środowisko polskich literatów. Doskonałym pomysłem są znajdujące się w rozdziale przedstawienia sporadycznie wspomnianych kwestii. Można by rozważyć poddanie ich analizie sepologicznej⁵.

Liczne przytoczenia (niepodawanie źródeł cytatów i w efekcie niemożność zorientowania się, ile wywiadów wykorzystano w jednym podrozdziale, dla socjologa jest niestety drażniące) pokazały, że autorzy dysponowali bogatym i zróżnicowanym materiałem do analizy. Sposób jej prezentacji pozostawia jednak mocne uczucie niedosytu. Odnoszę wrażenie, że dzięki włączeniu choćby semantycznych narzędzi analizy zgromadzonych danych autorzy osiągnęliby jeszcze ciekawszy efekt. Posłużę się jednym przykładem: w części drugiej możemy przeczytać, że respondenci (agenci) nie sprzedają literatury, tylko raczej kontent czy produkt⁶, analiza semantyczna pokazująca, co dokładnie kryje się pod tymi hasłami, jakie cechy ma dobry produkt, jaki powinien być kontent, jakie określenia i przymiotniki im towarzyszą, zdaje się bardzo wdzięcznym i obiecującym ciekawe rezultaty tematem pogłębionego badania.

Na końcu chciałam jeszcze dodać – co w kontekście rozważań nad polem literackim wydaje mi się warte wspomnienia – że książka jest bardzo starannie wydana. Typografia i nawigacja są przyjazne dla czytelnika. Projekt

5 SEP, czyli *somebody else's problem* [cudzy, nie mój problem], to kategoria pozwalająca opisać nie tylko to, jak pewne problemy przestają mieć znaczenie w publicznym dyskursie (w tym medialnym), lecz także jakie działania podejmują ludzie, którzy dany problem uważają za obcy i/lub nieważny bądź dla siebie, bądź dla środowiska, w którym egzystują, albo za taki, który powinien podlegać przemilczeniu (Fatyga i in. 2008).

6 G. Jankowicz, P. Marecki, A. Pałęcka, J. Sowa, T. Warczok *Literatura polska...*, s. 155.

okładki i wnętrza (Jakub Woynarowski i Małgorzata Chyc) dowodzą, że estetyczna publikacja wcale nie potrzebuje dużego nakładu środków. W książce wprowadzony został tylko jeden kolor dodatkowy – czerwony, który jest bardzo wyraźną kontrą kolorystyczną, doskonale porządkuje tekst i usprawnia nawigację.

Podsumowując, recenzowana książka w moim doznaniu jest ważną i wartościową publikacją, z którą powinni zapoznać się nie tylko socjologowie literatury, ale także uczestnicy pola literackiego oraz badacze kultury i stylu życia w Polsce.

Abstract

Anna Buchner

UNIVERSITY OF WARSAW

With a Sociologist's Eye: Studying the Literary Field

Review: Grzegorz Jankowicz, Piotr Marecki, Alicja Pałęcka, Jan Sowa, Tomasz Warczok, *Literatura polska w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Raport z badań* [Polish Literature in the Light of Pierre Bourdieu's Theory: A Scholarly Report], Korporacja Ha!Art, Cracow 2014.

Keywords

the literary field in Poland, transformation, authors and their habitus, the publishing market, sociology of literature